

بسمه تعالی

ماهیت شناسی و روش شناسی مباحثات (شیوه نامه مباحثه)

(مصوب شورای آموزشی مجموعه دانشگاهی شهید مطهری (ره) واحد زاهدان: ۱۸ شهریور ماه ۱۴۰۴)

طلبه باید دستش از کتاب رها نشود؛ کتاب بخواند همه جورش را بخواند، در دوره جوانی بخواند. این ذخیره حافظه را که بی نهایت دارای ظرفیت است هر چه می توانید در دوره جوانی پر کنید ... وظیفه سنگین است کار هم زیاد است وظیفه شما خیلی زیاد است. از لحاظ معنوی باید خودتان را بسازید؛ هم از لحاظ اخلاقی هم از لحاظ تهذیب، هم از لحاظ تدین، هم از لحاظ پایبندی و تقید به فرایض و نوافل و تلاوت قرآن.... خودتان را مجهز کنید، مسلح به سلاح معرفت و استدلال کنید.

بیانات مقام معظم رهبری

در دیدار علماء و روحانیون خراسان شمالی ۱۳۹۱/۰۷/۱۹

أ. تعریف مباحثه

در اصطلاح مباحثه عبارت است از اینکه دو یا چند هم بحث که کتاب مشترکی را می خوانند، هر روز درس را برای طرف مقابل می گوید و طرف دیگر هم گوش می دهد و مطالب بیان شده را نقد می کند. به عبارت دیگر، منظور از مباحثه ارائه کردن درس فرا گرفته شده و بازگو کردن مجدد آن از سوی یکی از دانشطلبان برای یک یا چند نفر دیگر.

در اهمیت مباحثه به بیان دو روایت اکتفاء می نماییم:

- ❖ پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله): «الجلوسُ ساعةً عند مُذاکرَةِ العلمِ أحبُّ الی الله من قیامِ ألفِ لیلةٍ یُصلّی فی کلِّ لیلةٍ ألفَ رکعةٍ»؛ «یک ساعت نشستن برای مذاکره درباره علم، در نزد خداوند محبوب تر است از احیا و زنده نگهداشتن هزار شب که در هر شب آن هزار رکعت نماز گزارده شود»^۱
- ❖ امام صادق (علیه السلام): «القلوبُ ترب و العلمُ غرسُها و المذاکرَةُ ماءها فإذا انقطع عن التراب ماءها جفَّ غرسها»؛ «دل ها خاک و دانش نهال و مباحثه آب آن است. پس هرگاه آب از خاک جدا افتاد، نهال خشک می گردد»^۲

۱ - المحقق النوری، مستدرک الوسائل، ج ۵، ص ۳۹۶، موسسه آل البيت (علیهم السلام)، چاپ دوم، ۱۴۰۸ ه.ق.

۲ - خطیب بغدادی، الجامع الاخلاق الراوی و آداب السامع، مکتبه المعارف، ریاض، چاپ اول، ۱۳۰۴ ه.ق.

ب. فرآیند مباحثه

معمولاً جلسه مباحثه پس از جلسه درس و مرور دانشجو بر مباحث و مراجعه به منابع تشکیل می‌شود. افراد کلاس به گروه‌های مختلف تقسیم می‌شوند. گروه‌های سه نفره گرد هم می‌نشینند و یکی از آنها نقش استاد را به عهده می‌گیرد و درس را دوباره برای اعضای گروه خود بیان می‌کند که این آغاز مباحثه است. در ضمن توضیح درس، افراد گروه از کلیات یا جزئیات مطالب پرسش می‌کنند و نسبت به گفته‌های او اشکال یا انتقاد وارد می‌کنند و درباره مطالبی که از او می‌شنوند دلیل طلب می‌کنند.

اگر در گروه مباحثه سؤال‌هایی مطرح شود که اعضای گروه نتوانند به آنها پاسخ دهند، آن را نزد استاد یا آموزشیار مطرح کرده و به پاسخ سؤال‌های خود دست می‌یابند.

نکته مهم: مباحثه فقط روخوانی دوباره، حفظ کردن و تکرار متن برای اعضای گروه مباحثه یا جدال بر سر یک کلمه و نکته فرعی نیست؛ بلکه مباحثه گفت و گوی علمی هدفمند و روشمند میان افراد است.

ج. فواید مباحثه

مباحثه برای دانش پژوهان فواید بسیاری دارد:

۱. تنظیم و ترتیب مطالب در ذهن و روشن شدن نقاط مبهم به واسطه یادآوری؛
۲. تصحیح دریافت‌ها و تلقیات غیر صحیح؛
۳. پرورش توانمندی اظهار نظر و بارور شدن اعتماد به نفس علمی؛
۴. تقویت به کارگیری استدلال برای دفاع از یک رأی، زمینه سازی برای پرورش قدرت اجتهاد؛
۵. توانمندی در بیان مقصود و ارائه راه‌های مؤثر برای انتقال صحیح مطالب علمی به مخاطب؛
۶. توانمندی در تحمل نظر مخالف و نقد علمی درباره نظر مخالف؛
۷. زمینه سازی برای تدریس در آینده؛
۸. تمرین نکات ذوقی و بلاغی در گفتار؛
۹. تقویت روحیه فعالیت اجتماعی و اخلاق معاشرت در شخص و افزایش آستانه تحمل و دیگرپذیری در او؛
۱۰. تمرین برای آداب برقرار کردن ارتباط با افراد موافق و مخالف؛ مانند تمرین متانت، ملایمت، آرامش در سخن گفتن و تبسم در گفتار.

د. مقدمات مباحثه

- پیش مطالعه درس
- حضور در کلاس

- افزایش انگیزه در فراگیری درس
- مطالعه مفید و علمی درس
- برنامه ریزی برای مباحثه
- انتخاب اعضای هم بحث
- انتخاب زمان مناسب
- انتخاب مکان مناسب

۱- پیش مطالعه

زمانی که مطالعه، پس از درس به صورت دقیق انجام شود، افراد می‌توانند به مباحثه و تبیین درس برای یکدیگر بپردازند؛ اما آنچه لازمه چنین مطالعه دقیق و مباحثه مفید است، مرحله قبل از کلاس، یعنی پیش مطالعه و پیش مباحثه است؛ البته به شرط اینکه به روش صحیح انجام شود.

پیش مطالعه برای افرادی که در تحصیل جدیت دارند، امری معقول و متداول است و سبب می‌شود تا ذهنش آمادگی لازم را برای فهم درس پیدا کند. همچنین پیش مطالعه سبب می‌شود توجه بیشتری در کلاس داشته باشند و به طرح اشکال و بیان نکات فراتر از متن درس بپردازند

پیش مطالعه باعث می‌شود سؤال‌هایی در ذهن فرد ایجاد شود و هنگام تدریس استاد، پاسخ آنها را به دست آورد. بدون پیش مطالعه نمی‌توان ارتباط خوب و کاملی با درس و استاد برقرار کرد. دانشجو باید در مرحله پیش مطالعه بر درس متمرکز باشد و به راحتی از کنار ابهام‌های آن عبور نکند و با یادداشت نقاط مبهم درس آمادگی کامل را در خود به وجود آورد تا هنگام تدریس استاد به پاسخ صحیح آنها دست یابد.

دانشطلبان باید با شیوه صحیح پیش مطالعه دروس را خود یاد بگیرند و بعد از حضور در کلاس یادگیری خود را کامل‌تر کنند پس از آن با مطالعه و مباحثه عمیق دروس را در ذهن خود نهادینه کنند و فقط به حضور در کلاس و مطالعه و مباحثه فشرده و با عجله و سطحی قناعت نکنند.

بر هر دانشطلب لازم است در اموری که فهمیده است، بیندیشد و به نکات جدیدی در آن دست یابد، گاهی ممکن است افراد با برخی جزوه‌ها و تلخیص‌ها و شرح‌ها امتیازهای مطلوب را در آزمون‌های مختلف به دست آورند و در ظاهر بدون پیش مطالعه و مباحثه موفق باشند؛ اما نکته مهم و شایسته تأمل این است که اثر این امتیازها و موفقیت‌ها ماندگار نیست و این روش تحصیل نمی‌تواند در مسیر تولید و گسترش آثار علمی مفید باشد.

۲- حضور در کلاس

طلبه باید با حضور در کلاس درس استاد در مباحثه هم شرکت کند و با درس استاد پیش برود. درس بعدی استاد بر اساس درس قبلی و تمام کننده آن مباحث است. همه مطالب در ذهن انسان باقی نمی‌ماند و

به مرور زمان نکات ظریف درس فراموش می‌شود؛ بنابراین در جلسه مباحثه نیز درباره این نکات گفت و گو نمی‌شود و آنچه را با غیبت از کلاس از دست داده است هرگز امکان ندارد که جبران کند.

۳- افزایش انگیزه در فراگیری درس

برای ایجاد انگیزه برای درس خواندن باید یک مطالعه روزانه با برنامه تنظیم نمود. دانشجو با مطالعه مرتب و پیوسته، یادگیری بهتری خواهد داشت. مطالعه گروهی بهترین روش ایجاد انگیزه برای درس خواندن است؛ علاوه بر اینکه مطالعه گروهی، سرگرم کننده است؛ بلکه حس پرسش و پاسخ را بین اعضای گروه به وجود می‌آورد.

یکی از راه‌های مهم و موثر در ایجاد انگیزه برای درس خواندن، درک و فهمیدن متن است. هر چقدر تمرکزتان زیاد شود، قدرت یادگیری و فهم و درک شما از موضوعات بالا می‌رود. در واقع درک و فهمیدن متن خیلی مهم‌تر از حفظ کردن آن است؛ هر چند که حفظ کردن متن هم مهم است و در شرایطی خاص الزامی است. بعد از مطالعه و درس خواندن حتما زمانی را به خودتان اختصاص دهید و استراحت کوتاهی داشته باشید.

می‌توان گفت، آگاهی و بصیرت دانش پژوه، درباره چرایی حضور در درس، درک کردن علت تحصیل، توجه داشتن به انگیزه‌های علمی و مرور آنها می‌تواند مشوق انسان در تقویت اراده برای ایجاد نظم در کار و نیز تلاش و دوری از تنبلی و سستی باشد.

۴- مطالعه مفید و علمی درس

یکی از مهمترین کارهای دانش‌طلب مطالعه و مباحثه است. وی باید، زمان و مکان و حالت مطالعه و نیز موضوع آن را تقریباً ثابت نگه دارد و قبل از شروع به مطالعه درس جدید، درباره موضوع درس قبلی هم تأملی کوتاه کند. همچنین در زمان مطالعه به مسئله دیگری فکر نکند.

مطالعه دروس و دریافت‌های جدید از طریق مطالعه، ارتباط تنگاتنگی با شیوه و روش صحیح خواندن متن دارد. انتخاب روش صحیح، نشاط و انگیزه فرد را هنگام مطالعه و نیز ماندگاری مطالب مطالعه شده در ذهن افزایش می‌دهد. اگر فرد در هنگام مطالعه دچار خواب آلودگی، حواس‌پرتی، خستگی، فراموشی یا بی میلی به مطالعه می‌شود؛ این حالت‌ها نتیجه رعایت نکردن اصول و راهکارهای یک مطالعه مفید و علمی است. در اصول علمی تحصیل و روش‌های یادگیری معمولاً چهار مرحله را برای ماندگاری درس در حافظه و فهم بهتر آن پیشنهاد می‌کنند:

۱. پیش مطالعه و پیش مباحثه قبل از تدریس استاد؛

۲. حضور در کلاس درس استاد؛

۳. مطالعه بحث و کتب جانبی درباره بحث پس از درس؛

۴. مباحثه پس از درس.

اگر چهار مرحله یاد شده به صورت صحیح انجام شود، دانشجو به موفق‌ترین برنامه آموزشی خود دست پیدا کرده و مطالب علمی را کاملاً درک می‌کند.

هنگام مطالعه توجه به برخی مسائل از قبیل آرامش، ذهن فعال، تندخوانی، پذیرش نقص‌ها، نکته‌برداری، صحیح نشستن، رعایت نکات بهداشتی ضروری است. باید تلاش کرد که مطالعاتمان به ثمر برسد و برای این نکته لازم است ذهن، در سیر فرایند یادگیری، در لایه‌های کامل کننده مطالعه نیز فعال باشد؛ یعنی افزون بر مطالعه، باید مطالب مهم تکرار شود. در کنار آن، یادداشت‌برداری و علامت‌گذاری و طبقه‌بندی مطالب نیز ضروری است.

لازم نیست که تمام مطالب را در مطالعه اول فهمید؛ زیرا در بسیاری مواقع درک مطالب با تکرار و پایان یافتن فصل درسی به دست می‌آید. پس از دقت کافی اگر مطالبی را نفهمید، نگران نشود؛ بلکه آن بخش را علامت بزنند تا از دوست یا استاد خود بپرسد و یا به شرح مراجعه کند. بهتر است برای افزایش حجم مطالعه در مدت زمانی مشخص و محدود با درک بیشتر مطالب نیز از روش‌های تندخوانی صحیح و مفید استفاده کرد.

۵- برنامه ریزی برای مباحثه

در برنامه ریزی درسی، دانش‌پژوهان از روش‌های مختلفی استفاده می‌کنند. هر دانشجو بهتر است یک همفکر از میان دوستان و افراد کلاس یا ... برای گفت و گو درباره طرح تحقیق و فعالیت آموزشی خود پیدا کند. این امر باعث می‌شود دانش‌طلب در انجام کار خود احساس تنهایی نکند و تلخ و شیرین طعم کار را با هم تقسیم کنند.

مباحثه از آداب درس خواندن است. استادان در آغاز تحصیل دانش‌طلبان، آنان را به مباحثه تشویق می‌کنند. دانش‌طلبان باید چندین مرتبه دروس خود را در طول سال دوره کنند، دروس را باید به صورت روزانه، هفتگی و ماهانه دوره کرد تا هم فراموش نشود و هم یادگیری به صورت عمیق حاصل شود. وقتی یادگیری عمیق شد و استقرار دروس در ذهن ایجاد شد، زمینه آموزش دادن و استاد شدن در طلبه ایجاد می‌شود و تمام تلاش خود را برای رسیدن به اهداف تعیین شده و برنامه ریزی به کار می‌بندد.

امام علی (علیه السلام): «من اکثر مدارس العلم لم ینس ما علم و استفاد ما لم یعلم»؛ «هر کس بیشتر مباحثه علمی کند، آنچه دانسته فراموشش نشود و بدانچه نمی‌داند، دست یابد.»^۳

۶- انتخاب اعضای هم بحث

برای اینکه دانش‌طلبان بتوانند موضوعات علمی و مطالب درسی خود را بحث و بررسی کنند، نیاز به هم‌بحث دارند. به نظر می‌رسد مناسب‌ترین گروه برای رسیدن به اهداف مباحثه، گروه متشکل از قوی، متوسط و ضعیف، است؛ چرا که حضور شخصی که از نظر علمی متوسط است، باعث تعادل گروه خواهد شد. زمینه رقابت برای

۳- غرر الحکم و دررالکلم، ح ۸۹۱۶

همه افراد فراهم است. فرد ضعیف سعی در رقابت با فرد متوسط خواهد کرد و فرد متوسط نیز از رقابت با فرد قوی ناامید نیست؛ به همین جهت، گروه فعال و پویا خواهد شد.

برای فرد قوی زمینه تمرین استادی فراهم می‌شود و سایر افراد نیز شاید نتوانند پاسخگوی اشکالات باشند ولی می‌توانند اشکال کنند و در بحث درگیر شوند و با طرح سؤال مناظره را تمرین کنند. در این گروه، کار جمعی معنا پیدا می‌کند و هر یک به اندازه خود در مباحثه و پیشرفت گروه سهم خواهند داشت.

ویژگی‌های لازم در هم بحث را می‌توان چنین برشمرد:

۱. زحمت کشیدن و پشتکار داشتن؛

۲. استقامت ورزیدن؛

۳. اعتماد به نفس علمی و بارش فکری داشتن؛

۴. پرهیز از دیدگاه‌های غلط؛ به ویژه در مسائل دینی؛

۵. فهم عمیق و دقت در کشف معنای متن‌ها و عبارت‌ها.

۷- انتخاب زمان و مکان مناسب

چند عامل مهم در پیشرفت در مباحثه عبارتند از: انتخاب زمان مناسب و انتخاب مکان مناسب برای مباحثه. برخی زمانها و مکانها برای مباحثه نامناسب و برخی مناسب است و برای مباحثه بسیار توصیه می‌شود. دانش پژوهان برای رسیدن به اهداف علمی خود باید از وقت خود به صورت بهینه و صحیح استفاده کنند پیش مطالعه، حضور در کلاس درس، مطالعه و مباحثه می‌تواند دانش‌طلبان را برای رسیدن به اهداف تحصیلی یا علمی به مقدار در خور توجهی یاری کند. مباحثه اگر در بستر و زمینه مناسب قرار گیرد بسیار ثمر بخش واقع می‌شود.

در مباحثه باید زمان، مکان، حالت و موضوع مطالعه تقریباً ثابت باشد و قبل از شروع به مطالعه درس جدید، نسبت به موضوع درس قبلی تامل کوتاهی داشته باشد مخصوصاً در زمان مطالعه هر موضوع، به چیز دیگری فکر نکند.

۱-۷- انتخاب زمان مناسب برای مطالعه و مباحثه

دانش‌طلبان معمولاً مباحثه بعد از درس را ترجیح می‌دهند، آن هم بعد از داشتن فرصت کافی برای مطالعه و مراجعه به دفتر، جزوه و کتابهای جنبی؛ به گونه ای که مطالب درس کاملاً برای طلاب روشن و واضح شده باشد. بنابراین بهتر است مباحثه درس هر روز، قبل از درس روز بعد انجام گیرد تا فرصت کافی برای مطالعه و مراجعه به کتاب‌ها باشد. در این صورت مباحثه پخته‌تر و بیان مطالب جدی‌تر خواهد بود، ضمن اینکه افراد حاضر متوجه اشکالات خود بوده و برای نقادی آمادگی بیشتری دارند.

از حیث ساعت برگزاری مباحثه، شکی نیست که ساعات اولیه روز، بهترین و پربرکت‌ترین لحظات برای علم آموزی است. ساعاتی که هنوز ذهن انسان درگیر مطالب مختلف نشده و آمادگی بیشتری برای فهم مطلب

دارد. هرچند این مطلب از نظر علمی نیز ثابت شده ولی ارزشمندتر از آن سخن معصومین (علیهم السلام) است. پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می‌فرمایند: «صبحگاهان به طلب علم بروید، من از پروردگارم خواسته‌ام بامدادان را برای امتّم مبارک گرداند.»^۴

زمان مباحثه نباید آن قدر طولانی باشد که باعث خستگی یا دل‌زدگی افراد گروه شود و آن قدر کوتاه نباشد که غرض از مباحثه حاصل نشود. بهتر است طول مباحثه بین چهل تا هفتاد دقیقه باشد.

۷-۲- انتخاب مکان مناسب برای مطالعه و مباحثه

مکانی که در آن مباحثه می‌شود باید طوری باشد که موجب آرامش، افزایش انرژی و انگیزه شود. بهتر است فضا رنگی شاد و آرامش بخش داشته باشد؛ به گونه ای که باعث تقویت روحیه و شادابی گردد. اگر فضا دلگیر باشد ممکن است موجب بی‌حوصلگی شود. در این باره باید چند نکته را مد نظر داشت:

۷-۲-۱- ساکت و آرام بودن محیط مباحثه

مباحثه باید در مکانی بی سروصدا و آرام باشد تا تمرکز حواس و آرامش روحی مناسب را تضمین کند به بیان دیگر در مکان مباحثه، آلودگی صوتی وجود نداشته باشد؛ زیرا برپایی مباحثه در مکانهای پرسر و صدا موجب خستگی سریع و پیشرفت نکردن در سطح آموزش و یادگیری می‌شود.

۷-۲-۲- آسیب نزدن به تمرکز در مباحثه

هنگام مباحثه نباید عواملی که به تمرکز آسیب می‌زند وجود داشته باشد؛ مثل تلویزیون و تابلویی جالب. باید از مباحثه در مکان‌هایی که رفت و آمد زیاد است یا خطرات خوبی در آنجا ندارند پرهیز کرد این عوامل مانع از تمرکز در هنگام مباحثه می‌شود.

تمیزی و نظم محیط باعث جلوگیری از هر نوع آشفتگی ذهنی می‌شود و این امکان را به وجود می‌آورد تا با تمرکز مباحثه یا مطالعه کنید.

۷-۲-۳- وجود نور کافی در مکان مباحثه

نور کم یا نور زیاد یا نور رنگی و نامناسب خستگی و ناراحتی چشم را به دنبال دارد و در نتیجه باعث کاهش کیفیت و مدت زمان مطالعه می‌شود. نور مکان مطالعه باید مناسب باشد نه بیش از اندازه زیاد و نه کم. مناسب‌ترین نور ترکیبی از نور سفید و زرد است.

۷-۲-۴- دمای مناسب در مکان مباحثه

مکان بیش از اندازه سرد یا گرم نباشد باید فضا از هوای ملایم و مطبوع برخوردار باشد. فضای گرم و گرفته انسان را خسته می‌کند. تهویه محیط نیز مناسب باشد اگر محیط تهویه مناسبی نداشته باشد در کاهش سطح

۴ - حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۵۹، موسسه آل البیت، چاپ اول، قم، ۱۴۱۲ ه.ق.

انرژی افراد برای مباحثه بسیار تأثیر گذار است. همچنین، اکسیژن کافی در مکان ضروری است؛ زیرا در صورت رطوبت زیاد یا اکسیژن کم، خستگی زودرس به وجود آمده و قدرت یادگیری نیز کاهش می‌یابد.

ه. نوع مباحثه

برای مباحثه در کلاس درس الگوهای متعددی وجود دارد. هر کدام از شیوه‌های مباحثه، متناسب با شرایط و هدف مباحثه، کاربرد خاصی دارد. نوع مباحثه در دانشگاه شهید مطهری (ره)، مباحثه سه نفره است که به عنوان مؤثرترین شیوه مطرح است؛^۵ بهتر آن است که تعداد افراد حلقه مباحثه از سه نفر بیشتر یا کمتر نباشد. اگر تعداد اعضای یک گروه بیش از سه نفر باشد، کیفیت مباحثه با مشکل مواجه می‌شود؛ زیرا با افزایش نفرات، افراد برای ارائه بحث به زمان بیشتری نیاز دارند و زمان کافی برای ارائه و شرح مطالب خود و نقد مطالب دیگران برای هر یک از افراد وجود ندارد. اگر تعداد حلقه مباحثه کمتر از سه نفر باشد احتمال تشکیل نشدن گروه و انجام نشدن مباحثه به دلیل غیبت هر یک از آن دو نفر وجود دارد؛ به همین خاطر، تعداد ایدئال یک گروه مباحثه سه نفر است.

۵ - انواع دیگری از مباحثه نیز بین دانش پژوهان متداول است که جهت آشنایی در این قسمت بدان اشاره می‌گردد:

۱. مباحثه دسته جمعی

در کلاس استاد موضوعی را مطرح کرده است و همه طلاب کلاس درباره آن موضوع چند روز تحقیق و مطالعه می‌کنند. پس از آن کلاس تشکیل می‌شود و برای ورود به بحث چند نفر داوطلب می‌شوند و در حضور استاد مطالب خود را درباره آن موضوع ارائه می‌دهند و بین آنها و دیگر افراد کلاس بحث به صورت پرسش و پاسخ دسته جمعی ادامه می‌یابد. استاد، بحث را هدایت می‌کند تا همه افراد به نتیجه مشترک و شفافیتی درباره موضوع برسند. اگر ابهام یا مسئله یا اختلاف نظری باقی بماند، استاد راهنمایی می‌کند تا درباره آن تا جلسه بعدی مطالعه و تحقیق شود.

۲. مباحثه گروه به گروه

افراد کلاس به چند گروه تقسیم می‌شوند تا هر گروه تا جلسه بعد درباره بُعدی از موضوع گسترده‌ای که استاد طرح کرده است، تحقیق و مطالعه و مباحثه کنند. هر گروه باید پیش از جلسه بعدی، نتیجه فعالیت‌های گروه خود را در قالب گزارشی نوشته و به گروه‌های دیگر برساند تا همه افراد کلاس از نتایج کار یکدیگر آگاه شوند و با درک مناسب به آنچه در کلاس مطرح می‌شود، آماده گفت‌وگو شوند. در جلسه بعد، هر گروه بحث خود را مطرح می‌کند و با اعضای کلاس درباره آن به گفت‌وگو و پرسش و پاسخ می‌پردازند و به همین ترتیب گروه‌ها، بحث خود را ارائه می‌دهند و درباره آن گفت‌وگو می‌کنند تا به خوبی زوایای هر بحثی را کاملاً بررسی و تحلیل و نقد کنند.

۳. مباحثه همراه با سخنرانی

کلاس درس با طرح یک یا چند پرسش آغاز می‌شود. این امر از یک طرف ذهن افراد را بیشتر فعال می‌کند و از طرف دیگر قالبی مشخص و مؤثر فراهم می‌کند تا به صورت مسئله و حل مسئله بحث در کلاس ادامه یابد. در روش سخنرانی، با پرسش و پاسخ و گفت‌وگو میان مخاطبان و سخنران، فضا از سخنرانی محض به حالتی شبیه مباحثه تغییر شکل می‌یابد؛ زیرا مباحثه تلاش عده‌ای برای ارائه دادن پاسخ‌های صحیح به یک مسئله از زاویه‌های گوناگون است. در این روش چند اقدام صورت می‌گیرد. اعضا می‌توانند به صورت کوتاه و فشرده درباره برخی از ابعاد بحث، گمانه زنی کنند؛ سپس سخنرانی بر اساس فرضیات و گمانه‌ها ادامه یابد. همچنین، درباره برخی از نکات ساده و روشن صحبت کنند؛ مانند مهم‌ترین نکات مطرح شده در بحث و نکات چالش برانگیز. این روش ارتباط نزدیکی بین مخاطب و گوینده ایجاد می‌کند و موجب فهم بهتر و عمیق‌تر مطالب می‌شود. در آخر، جلسه با طرح مجموعه‌ای از سؤال‌هایی که برابند بحث در کلاس بوده، پایان می‌یابد؛ حتی بهتر است در ده دقیقه پایانی کلاس را تعدادی از اعضای کلاس از پرسش‌هایی سخن گویند که کلام استاد در ذهنشان ایجاد کرده است.

و. شیوه مباحثه

مباحثه به چند شیوه صورت می‌گیرد که عبارتند از: روش روخوانی، روش بررسی و نقد، روش تحقیق جمعی، روش تقریر، روش پیش مباحثه، روش کنفرانسی.^۶ شیوه مدنظر در دانشگاه شهید مطهری (ره)، روش تقریر است.

در روش تقریر، فرد ابتدا باید خوب درس را مطالعه کرده و فهمیده باشد و قبل از رجوع به کتاب درس را به هم بحث خود عرضه و بعد با رجوع به کتاب با کمک دوستان در بحث مشارکت فعال داشته باشد و مباحث را تکمیل و اشکالات را برطرف کند. این روش، شیوه صحیح مباحثه است.

نشستن پای درس استاد، آماده کردن مطالب برای بحث، ارائه درس برای دوستان و هم بحث باعث می‌شود دانشجو خود را آماده تدریس کرده تا درس سابق را برای چند نفر تدریس کند با این تدریس وی بر درس احاطه پیدا می‌کند. پرسش و پاسخ‌های جدی در بحث ابهام‌ها را از بین می‌برد؛ لذا درس بیشتر در در ذهن دانش‌طلبان ماندگار می‌شود.

در این روش، یک نفر مطالب استاد و کتاب را که قبلاً مطالعه کرده است بدون مراجعه به نوشته‌های خود برای دیگران مثل یک استاد بیان می‌کند و به سؤالات و اشکال‌های آنها پاسخ می‌گوید. وی نکات ساده و

۶ - جهت آشنایی با سایر روش‌ها، توضیحات مختصری درباره هر یک از این روش‌ها ذکر می‌گردد:

۱. روش روخوانی

در این روش یک نفر از روی نوشته و جزوه خود می‌خواند و دیگری گوش می‌دهد. این نحوه مباحثه، گرچه برای تبادل بعضی از اطلاعات علمی مناسب است اما برای دروس علمی چندان مناسب نیست و بسیاری از فواید و ویژگی‌های مباحثه نیز در این روش دیده نمی‌شود.

۲. روش نقد و بررسی

در این روش، افراد بعد از نقل کلمات استاد، آنها را مورد نقد و بررسی قرار داده و بعد از مراجعه به منابع دیگر به تفکر و تأمل پیرامون آن می‌پردازند. این روش برای متعلمین دروس خارج مناسب است و موجب تقویت قوه استنباط می‌شود.

۳. روش تحقیق جمعی

در این روش چند نفر یک موضوع را انتخاب و مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهند، آنگاه در یک جلسه علمی یافته‌های خود را با دیگران در میان می‌گذارند و نظرات یکدیگر را جرح و تعدیل کرده و از نظرات خود دفاع می‌کنند تا به واقع و حقیقت مطلب برسند. این روش بیشتر در بین صاحبان فضل و علم و کسانی که در زمینه موضوعی خاص به صورت تخصصی کسب علم می‌کنند، متعارف است.

۴. روش پیش مباحثه

پیش مباحثه هم مثل پیش مطالعه، اهمیت بسیار زیادی است. در پیش مباحثه، طلاب قبل از تدریس استاد موضوع درس روز آینده را مطالعه می‌کنند و با توجه به منابع، درباره اقوال و ادله آن به بحث و بررسی می‌پردازند. هر یک از اعضای گروه، درس آینده را برای دیگران توضیح داده و دلیل هر مطلب را بیان می‌کند و به اشکال‌های دوستان خود را پاسخ می‌دهد و سپس به جمع بندی مطالب می‌پردازد. روش پیش مباحثه، بهترین نوع مباحثه است و قدرت استدلال و حل مسئله و توانایی استنباط را در افراد تقویت می‌کند. در این روش ذهن، خلاق و فعال می‌شود و موجب می‌شود طلبه قدرت سخنوری و تبیین مطلب را پیدا کند.

۵. روش کنفرانسی

از روش‌های دیگر ارائه بحث، روش کنفرانسی است. به این ترتیب که درس جدید را همه طلاب آماده نموده و به همان صورت که استاد تدریس می‌کند، در حضور استاد تدریس می‌کنند. در این روش تمام شرایط تدریس با همه ظرافت‌ها و دقت‌های آن توسط طلاب رعایت می‌گردد. بعد از آمادگی همه طلاب و با حضور استاد یک نفر از طلاب جهت انجام کنفرانس انتخاب می‌گردد. طلبه انتخاب شده تدریس را در محضر استاد و سایر همکلاسی‌های خود آغاز نموده و سؤال‌ها یا اشکال‌های مطرح شده را پاسخ می‌دهد. هر کجا استاد احساس نمود که لازم است تذکر داده یا تصحیح نماید و یا اضافه کند و یا به روش دیگری تدریس را تقریر کند، مداخله کرده و مسیر کلاس را هدایت می‌کند. رشد علمی طلاب در این روش وصف‌ناپذیر است.

روشنی را که استاد برای آنها ارائه کرده و نکات مهم مطرح شده را بیان می‌کند طرف مقابل نیز سعی می‌کند به گفته‌ها و ادعاهای او اشکال کند و مطالب را به صورت مستدل و علمی از وی بخواهد.

ز. ویژگی های مباحثه مطلوب

- گردش بودن مباحثه
- اداره و نظم گروه مباحثه
- پرهیز از مسائل حاشیه‌ای
- پرهیز از تلف شدن وقت
- پرسیدن مشکلات علمی
- بردباری در برخوردهای علمی

۱. گردش بودن مباحثه

مباحثه باید به صورت گردشی اداره شود. اگر دانش‌طلبان متوجه شدند که برخی از افراد برای مباحثه کار مطالعاتی لازم را انجام نمی‌دهند باید با پرسش‌های مهم و پرسش از نکته‌های درس آنها را به مطالعه پیش از مباحثه وا دارند. گردش مباحثه موجب کسب تجربه یکسان افراد در کشف شیوه‌های مهم و فهمیدن مطالب می‌شود. این امر نیز زمینه مناسبی را برای مباحثه قوی و مطلوب فراهم می‌کند؛ ولی بعضی افراد منظم در مباحثه شرکت می‌کنند و برخی نامنظم برخی هم با ورق زدن کتاب و برخی فقط شنونده‌اند. معمولاً این سبک از مباحثه کردن به دلیل کم کاری احتمالی یکی از افراد هم بحث است؛ ولی گردش منظم و متوالی مباحثه ضمن تأمین اهداف مورد نظر، زمینه‌های مساعدی را برای افزایش کیفیت مباحثه ایجاد می‌کند.

۲. اداره و نظم گروه مباحثه

اداره مطلوب و منظم حلقه مباحثه از جهت زمان حضور و غیاب افراد و شروع و پایان زمان تعیین شده برای مباحثه می‌تواند باعث رشد علمی افراد شود.

چند تدبیر برای ایجاد نظم مؤثر در حلقه وجود دارد:

الف برای اداره حلقه مباحثه و نظم باید از خود شروع کرد؛

ب تساهل و تسامح در نظم و... ممنوع و البته به دور از افراط و تفریط؛

ج تذکرات شفاف و جدی با رعایت نکته‌های اخلاقی به یکدیگر.

۳. پرهیز از طرح مسائل حاشیه‌ای

در هنگام مباحثه باید از مسائل حاشیه‌ای و متفرقه مثل گفت و گو از مسائل خانوادگی، مشکلات شخصی یا مدرسه پرهیز کرد دانش‌طلب باید با تمام توان در خدمت علم و در خدمت هم بحث‌های خود باشد.

۴. پرهیز از تلف شدن وقت

تذکر درباره اهمیت دادن به وقت‌های گران قیمت و استفاده حداکثری از زمان‌های ارزشمند مباحثه یکی از مهم‌ترین نکاتی است که دانشجو باید توجه ویژه‌ای به آن داشته تا پیشرفت چشم‌گیری را شاهد باشد مباحثه‌هایی که در آن مسائل متفرقه و بی ارتباط با درس مطرح می‌شود نه تنها موجب تلف شدن وقت ارزشمند افراد می‌شود بلکه موجب کاهش سرعت پیشرفت علمی نیز می‌شود. البته، مطرح کردن مطالب و نکاتی موجب تقویت روحی افراد می‌شود، اشکال ندارد.

۵. پرسیدن مشکلات علمی

دانشجو نباید از پرسیدن مشکلات علمی‌اش خجالت بکشد بلکه باید توضیح کامل آن را بطلبد هر که کمرو باشد، دانسته‌هایش نیز کم خواهد شد.

۶. بردباری در برخورد‌های علمی

بردباری در برخورد‌های علمی لازمه رشد و شکوفائی است. باید سعی کرد بحث‌ها بر اعصاب انسان فشار وارد نیاورد چنان که حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «وَلَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثَرَ عِلْمُكَ وَأَنْ يَعْظُمَ حِلْمُكَ»؛ «نیکوئی آن است که علمت را فزونی دهی و بردباری را بزرگ شماری» در مباحثه همگی باید ضعف‌ها و اشکال‌های یکدیگر را با مهربانی و دوستانه تذکر داده و حل کنند، نه با تندی و خشونت.

ح. آسیب‌ها و تهدیدهای مباحثه

امروزه آسیب‌هایی جدی درباره مباحثه مطرح می‌شود. برخی از آسیب‌ها مباحثه را تهدید می‌کند که دانش‌طلبان باید از آنها پرهیز نموده و تلاش کنند دچار آن آفات نشوند. اداره کننده حلقه مباحثه نباید اجازه دهد افراد گروه مسائل دور از ذهن و بی ارتباط یا کم ارتباط با موضوع مباحثه از سوی مطرح کنند افزون بر این، زمان پاسخ دادن به اشکال‌ها پس از طرح تمام مباحث و روشن شدن اصل اشکال و پرسش است، رعایت نکردن این اصل موجب می‌شود دوستان مباحثه‌گر پرسش و ضرورت پرداختن به آن و حتی جواب آن را درک نکنند. نباید برای مباحثه امروز و فردا کرد و آن را به فرصت‌های دیگر موکول نمود؛ زیرا تأخیر در هر کاری ممکن است آفات و حوادث غیر منتظره‌ای پیش بیاورد.

۱. آسیب‌های شناختی مباحثه

مباحثه آسیب‌های گوناگونی دارد. در اینجا به آسیب‌های شناختی مباحثه از قبیل بی توجهی به مباحثه، مباحثه بدون مطالعه قبلی، مدرک گرایی به جای علم و معرفت، مباحثه نکردن عمیق و دقیق پرداخته می‌شود:

۱-۱- بی توجهی به مباحثه

بی توجهی به مباحثه و حاشیه ای و جنبی پنداستن امر مباحثه از آسیب‌های جدی مباحثه محسوب می‌شود به این ترتیب وقتی در مباحثه آسیب‌هایی وجود داشته باشد قدرت تحلیل و استنباط اعضای گروه مباحثه در آن درس افزایش نیافته ذهن دانش‌طلبان خلاق و فعال نمی‌گردد.

۲-۱- مباحثه بدون مطالعه قبلی

برخی از دانشجویان به مرور زمان مباحثه نمی‌کنند، سپس با جمع شدن دروس جلسه‌های فشرده و پی در پی مباحثه را تشکیل می‌دهند و بدون مطالعه به مباحثه مشغول می‌شوند. این کار از کیفیت و کمیت رشد علمی افراد گروه می‌کاهد.

۳-۱- مدرک‌گرایی به جای کسب علم و معرفت

مدرک‌گرایی سقوط علمی می‌آورد. وقتی که پای مدرک به میان می‌آید دیگر علم ملاک نیست همه به دنبال این هستند که برای خودشان مدرکی دست پا کنند. مقام معظم رهبری (دام ظلّه): «اصل مدرک را بنده قبول دارم؛ اما مدرک زدگی آفت مدرک است. طلبه برای مدرک درس بخواند این عیب بزرگی است. این همان خط میانه تحول است..... این مدیریت تحول است در زمینه مدرک، مدرک بدهیم از مدرک‌گرایی مدرک زدگی که همیشه عیب تعلیمات جدید، ما می‌دانستیم، پرهیز کنیم.»

۴-۱- مباحثه نکردن عمیق و دقیق

اگر مباحثه به صورت عمیق و دقیق انجام نشود، فقط وقت خود را صرف کرده‌اند؛ اما مطالب به صورت دقیق و عمیق در حافظه ثبت نمی‌شود و زمینه‌های فهم عمیق نوآوری و تسلط کامل بر مطالب به دست نمی‌آید.

۲. آسیب‌های احساسی عاطفی مباحثه

زندگی جامعه‌های بشری انعطاف‌پذیری اخلاقی را می‌طلبد. در جامعه افراد مختلفی با روحیات مختلف زندگی می‌کنند بسیاری از محاسن و رذایل اخلاقی از همین معاشرت‌های معمولی انتقال و تسری می‌یابد؛ بنابراین مباحثه با هر نیت و انگیزه‌ای به غیر از انگیزه الهی ثمره‌ای جز جهل و آسیب چیز دیگری در بر نخواهد داشت.

۱-۲- خود بزرگ بینی و فخر فروشی علمی

علم و دانش بسیار که با تهذیب نفس همراه نباشد ممکن است باعث کبر و غرور گشته، انسان خود را برتر از دیگران بداند. انسانی که خود را برتر از دیگران می‌داند قهراً از تحصیل علم و دانش بازمانده، همیشه در جهل مرکب خواهد بود و در زندگی دنیایی نیز حاضر نیست با دیگری مشورت کند چه بسا این تکیه بر خودمختاری و زیر بار حرف دیگران نرفتن باعث زیان‌های بسیاری شود نباید خودخواهی و خودمحوری بر فضای مباحثه حاکم شود در صورت وجود چنین صفتی افراد مباحثه کننده همدیگر را ارشاد و از این صفت زشت برحذر دارند.

۲-۲- آشکار شدن و باقی ماندن کدورت‌ها و کینه‌ها پس از مباحثه

کینه و کدورت بخشی از رذایل اخلاق منفی در وجود هر انسان است. این احساس، جان انسان را از درون می‌خورد و در صورتی که کنترل نشود می‌تواند صدمات جبران ناپذیری به بار آورد. رهایی از کینه‌ها کار ساده‌ای نیست و نیاز به تلاش زیادی دارد؛ اما زمانی که خود را از کینه‌ها رها کند احساس با ارزش بودن خواهد کرد و می‌بیند که برایش آسودگی خاطر به همراه دارد.

۲-۳- اثرپذیری ناخودآگاه از اخلاق‌های ناپسند یکدیگر

وقتی علاقه قلبی بین دو نفر ایجاد می‌شود آن دو نفر از صفات و حالات همدیگر تأثیر می‌پذیرند. این اثرپذیری در دوران نوجوانی بسیار فراوان است البته به صورت بسیار آرام و تدریجی. گاهی حتی خود انسان نیز متوجه آن اثر نمی‌شود و به مرور به هم رنگی کامل با دوستانش می‌انجامد.

۳. آسیب‌های رفتاری مباحثه

مباحثه از مصداق‌های خاص در رفتار ارتباطی بین انسان‌هاست. این رفتار ارتباطی خاص نیازمند الگویی اخلاقی است تا از آسیب‌های پیش روی آن جلوگیری شود. چنانچه ارزش‌های رفتاری در مباحثه رعایت نشود، مباحثه از هدف اصلی خویش که کشف حقیقت است، دور می‌شود. در ادامه به چند نمونه از آسیب‌های رفتاری در مباحثه اشاره می‌شود:

۱-۳- پرخاشگری و انفعال سریع

رفتار انفعالی و پرخاشگری الگویی برای بیان احساسات منفی به شیوه غیر مستقیم است، به جای مواجه شدن صریح با این احساسات. افرادی که منفعل و پرخاشگر هستند، ظاهراً تقاضاهای دیگران را می‌پذیرند ممکن است درباره انجام این درخواست‌ها مشتاق هم به نظر برسند؛ اما آن کار را به موقع یا مؤثر انجام نمی‌دهند.

۲-۳- بیهوده‌گویی و تلف کردن وقت

خداوند متعال اسباب و عوامل دستیابی به علم و رسیدن به قله‌های پر ارج دانایی و آگاهی را در اختیار انسان قرار داده و کلام را یکی از راه‌های انتقال دانش و فضیلت برشمرده است. وقت گوهر گرانبها و سرمایه اصلی انسان است که بیهوده‌گویی این سرمایه را تلف می‌کند. کلام نابجا و حاشیه رفتن بیش از اندازه و خارج از موضوع اصلی مباحثه موجب اتلاف وقت است.

۳-۳- اختصاص ندادن وقت مناسب برای مباحثه

هرگز نباید مباحثه با اقامه نماز جماعت باشد. این عمل توهین به فریضه نماز و بر خلاف آرمان مقدس اسلام است.

۴-۳- حاضر نشدن به موقع در مباحثه

رعایت نکردن حضور به موقع در مباحثه مسائلی را به وجود می‌آورد که در مجموع کیفیت مباحثه را کاهش می‌دهد. بی‌توجهی به اصول و ضوابط مباحثه و بی‌نظمی و سستی در تشکیل جلسات مباحثه به تدریج روحیه تلاش و شوق و انگیزه درسی را کاهش می‌دهد و برعکس حاضر شدن به موقع و تشویق کردن یکدیگر به رعایت نظم و مطالعه در ارتقای روحیه افراد و کیفیت مباحثه بسیار اثرگذار است.

۵-۳- رعایت نکردن آداب گفت‌وگوی اسلامی و انسانی در مباحثه

در حقیقت، کم‌توجهی به آداب اخلاقی مناظره یا مراعات نکردن هر یک از آنها می‌تواند به روند سالم مناظره آسیب رساند و مسیر درست آن را به انحراف بکشانند؛ برای نمونه، کسی که دلیل طلبی و پیروی از دانش را محور قرار ندهد و از هوای نفس و مطامع درونی خود پیروی کند، اگر مورد خطاب و گفت‌وگوی خداوند هم قرار گیرد برای او فایده‌ای ندارد و از فواید و ثمرات گفت‌وگو بهره‌ای نمی‌برد. هرگز نمی‌توان جان و دل کسی را که به رغم وجود ادله قوی همچنان لجوجانه اصرار می‌ورزد، با حقایق آشنا کرد چنین کسی در حقیقت با زبان حال، از حق‌گریزی و هواپرستی خود خبر می‌دهد.

۶-۳- رعایت نکردن مبانی اخلاقی

تحقیر و تمسخر و به کار بردن الفاظ تحقیر آمیز و شوخی‌های نابجا و جدی نبودن و نیز حالت‌ها و رفتارهای ناپسند در مباحثه، مانند دراز کشیدن هنگام مباحثه و مطالعه و نیز به کار بردن الفاظ بی‌ادبانه و بلند بلند صحبت کردن مصداق‌هایی برای رعایت نکردن مبانی اخلاقی هنگام مباحثه است.

۷-۳- فقط شنونده بودن و شرکت نکردن در بحث

اگر کسی در مباحثه فقط شنونده باشد مباحث را درست یاد نمی‌گیرد و قدرت تبیین و تفهیم مباحث را پیدا نمی‌کند. شرکت در بحث، افزون بر رشد علمی باعث تسلط و تقویت سخنوری شخص می‌شود. افزون بر مسائل یادشده مسائل جدی دیگری وجود دارد که می‌توان آن را از آفات مباحثه محسوب کرد. مباحثه باید از نظر موضوع هم آهنگ با درس باشد و باید پیش از شروع درس جدید انجام پذیرد. آسیب‌های مباحثه قدرت تحلیل و استنباط اعضای گروه مباحثه را در آن درس کاهش می‌دهد و ذهن دانش‌طلبان خلاق و فعال نمی‌شود.^۷

۷ - مطالب بر اساس منابع ذیل نگاشته شده‌اند:

۱. مقدمی، محمود، چگونه مباحثه کنیم؟، قم: انتشارات جامعه القرآن الکریم، چاپ سوم، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲. نوعی باغبان، اشرف سادات، سنتی بی‌بدیل «نقش مباحثه در فهم عمیق»، مشهد: رنگین کتاب، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه.ش.